

- પરિણામે દેશના આર્થિક વિકાસમાં ઝડપથી વૃદ્ધિ થવા પામે છે.
- 1991ના નવા આર્થિક સુધારા બાદ સ્થળાંતરને વેગ મળતાં દેશમાં વિદેશી ચલણનું પ્રમાણી સતત વધતું રહ્યું છે. પરિણામે દેશનો આર્થિક વિકાસ ઝડપી બન્યો છે.
- આપણા દેશના લાકો વિદેશમાં જઈ ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી કોઈ એક ક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ કૌશલ્ય મેળવે છે.

➤ તેઓ તેમના કૌશલ્યનો લાભ પોતાના દેશને આપે છે.
પરિણામે દેશમાં વિકાસની પ્રક્રિયાને વેગ મળે છે.

(3) સ્થળાંતરની નકારાત્મક અસરો ચચો.

- સ્થળાંતરની કેટલીક નકારાત્મક અસરો નીચે મુજબ છે :
 1. અનિયંત્રિત શહેરીકરણ :
- અલ્પશિક્ષિત, અકુશળ અને અલ્પ કૌશલ્ય ધરાવતાં ગામડાંના ગરીબ શ્રમિકો શહેરમાં સ્થળાંતર કરે છે. નીચી આવકને કારણે તેઓને શહેરના છેવાડાના વિસ્તારોમાં ફરજિયાતપણે વસવાટ કરવો પડે છે.

➤ ઉપરાંત ઝૂંપડપદ્મી અને ગંદા વસવાટોમાં
રહેવા સિવાય તેઓને કોઈ વિકલ્પ હોતો
નથી. પરિણામે અનિયંત્રિત શહેરીકરણનો
પ્રશ્ન ઉભો થાય છે.

2. માળખાકીય સુવિધાઓનું અપૂરતું પ્રમાણ :

- શહેરી વસ્તીનું વધુ પ્રમાણ તેમજ ઝૂંપડપદ્ધી અને ગંદા વસવાટો હોવાને કારણે સ્થાનિક વહીવટી તંત્ર તેઓને પૂરતા પ્રમાણમાં પાણી, વીજળી, રસ્તા, વાહન-વ્યવહાર, સંદેશવ્યવહાર, શૌચાલયો, ડ્રેનેજ, શિક્ષણ, આરોગ્ય વગેરે જેવી માળખાકીય સુવિધાઓ પૂરી પાડવામાં નિષ્ણળ જાય છે.

➤ આવા અપૂરતા પ્રમાણની સુવિધાઓને લીધે આરોગ્યની સેવાઓ કથળે છે અને ગરીબ વર્ગ અનેક બીમારીઓનો ભોગ બને છે.

3. પર્યાવરણીય પ્રદૂષણની સમસ્યા :

➤ સ્થળાંતરને કારણે ગરીબ વર્ગ ઝૂપડપણી અને ગંદા વસવાટોમાં રહે છે. આવા વસવાટોમાં શૌચાલય તેમજ ડેનેજની પૂરતી સવલતો હોતી નથી.

- વળી કચરાના નિકાલની વ્યવસ્થા પણ હોતી નથી.
જેથી પર્યાવરણીય પ્રદૂષણનો પ્રશ્ન સર્જાય છે.
- મુંબઈ, દિલ્હી, કોલકાતા, અમદાવાદ, સુરત વગેરે
શહેરોમાં પ્રદૂષણના પ્રશ્નોએ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરેલ
છે. આ ઉપરાંત આવાં મોટાં શહેરોમાં વાહનવ્યવહારનો
વિકાસ થતાં હવા, પાણી અને ઘોંધાટના પ્રદૂષણની
ગંભીર સમસ્યા જોવા મળે છે.

4. સામાજિક દૂષણો :

- ગામડાંમાંથી સ્થળાંતર કરી શહેરોમાં આવી વસતા લોકોને તેમની અપેક્ષા મુજબની રોજગારી મળતી નથી. તેઓ જે આવક મેળવે છે તે નિયમિત સ્વરૂપે મળતી નથી. વળી તેઓ પૂરતા શિક્ષિત કે ક્રૌશાલ્ય ધરાવતા હોતા નથી. પરિણામે આમાંના કેટલાક લોકો ચોરી, લુંટકાટ, જુગાર જેવાં અસામાજિક કાચ્ચોમાં જોડાય છે.

➤ જેથી શહેરોમાં સામાજિક સમતુલા જોખમાય છે.
સ્થળાંતરને લીધે શહેરોમાં રહેણીકરણી, પસંદગી,
ભાષા, સંસ્કૃતિ વગેરેને કારણે સામાજિક સંઘર્ષે પણ
ઉભા થાય છે.

(4) શહેરીકરણની અસરો સમજવો.

- ગ્રામવિસ્તારમાંથી શહેરી વિસ્તારમાં મોટા પ્રમાણમાં વસ્તીના સ્થળાંતરને શહેરીકરણ કહે છે.
- ભારતમાં શહેરીકરણનું પ્રમાણ વિશ્વમાં સૌથી વધુ છે. જે ભારતીય અર્થતંત્ર પર અનેકવિધ અસરો સર્જી છે. આ અસરો બે પ્રકારની છે:

1. શહેરીકરણની હકારાત્મક અસરો :

➤ શહેરીકરણની પ્રક્રિયાએ સજોલી કેટલીક હચુનીય કે આવકાર્ય અસરોને શહેરીકરણની હકારાત્મક અસરો કહે છે. આવી કેટલીક અસરો નીચે મુજબ છે :

- ✓ (i) માળખાકીય સુવિધાઓમાં વધારો :
 - શહેરીકરણને પરિણામે શિક્ષણ, આરોગ્ય, વાહનવ્યવહાર,
સંદેશવ્યવહાર, વીમો, બેન્ડિંગ, વીજળી જેવી માળખાકીય
સુવિધાઓમાં સતત વધારો થતો રહ્યો છે.
 - પરિણામે શહેરોમાં જુદા જુદા ક્ષેત્રોમાં રોજગારીની તકો
વધી. લોકોની આવક વધતાં તેમની ખરીદશક્તિમાં
વધારો થાય છે.

- આમ, વૃદ્ધિનું આ ચક ચાલ્યા જ કરે છે. જેથી દેશનો આર્થિક વિકાસ થતો જ રહે છે.
- ✓ (ii) ગરીબીમાં ઘટાડો :
- શહેરીકરણ થવાથી શહેરોમાં સેવાક્ષેત્ર અને ઉદ્યોગક્ષેત્રમાં મોટા પ્રમાણમાં રોજગારીનું સર્જન થાય છે. પરિણામે ગરીબીમાં ઘટાડો થાય છે. વળી શહેરીકરણને લીધે ગામડાંની બેકાર અને ગરીબ વસ્તી પણ શહેરમાં આવે છે.

- તેઓને તેમની પોત્યતા મુજબ રોજગારી મળી રહેતા ગરીબીમાં ઘટાડો થાય છે.
- ✓ (ii) સાંસ્કૃતિક વિકાસ :
 - ગામડાંમાંથી સ્થળાંતર કરીને શહેરમાં આવેલા લોકોને શિક્ષણની સારી સુવિધાઓ મળતાં પોતાનો સર્વોચ્ચ વિકાસ કરી સમાજમાં સુસંસ્કૃત માનવી બને છે.

- આ ઉપરાંત વાંચનાલયો, પુસ્તક વેચાણકેન્દ્રો તેમજ ક્રિયાનિક કાર્યક્રમો દ્વારા શહેરની વસ્તી પોતાનો સાંસ્કૃતિક વિકાસ કરી શકે છે.
- ✓ (iv) આરોગ્યની આધુનિક સેવાઓ :
- શહેરીકરણને પરિણામે શહેરોની વસ્તીમાં વધારો થતાં તેઓની શિક્ષણની સાથે આરોગ્યની અનેકવિધ જરૂરિયાતો ઉદભવે છે.

➤ શહેરોમાં ખાનગી ધોરણે અત્યંત આધુનિક
મલ્ટિસ્પેશ્યાલિટી હોસ્પિટલો શરૂ થતી હોય છે. તેમજ
સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થાઓ અને સરકાર પણ આવી
હોસ્પિટલો શરૂ કરે છે. આ હોસ્પિટલોમાં દરેક પ્રકારના
રોગોની આધુનિક સારવાર એક જ સ્થળે મળી રહે છે.
સમાજના ગરીબ અને મધ્યમ વર્ગને આવી સુવિધાનો
લાભ મળતાં તેમના આરોગ્યમાં સુધારો થાય છે.

- જેની સીધી અસર ઉત્પાદકતા પર પડતી જોવા મળે છે.
- ✓ (v) સામાજિક અસર – આધુનિક વિચારસરણી :
- શહેરોમાં શિક્ષણ તેમજ સાંસ્કૃતિક વિકાસ થતાં તેમજ સંદેશવ્યવહારનાં અત્યંત આધુનિક ઉપકરણોનો ઉપયોગ સતત વધતો હોવાને કારણે લોકોની વિચારસરણી આધુનિક બને છે. જેથી તેઓ ઝડપથી વિશ્વના પ્રવાહોથી પરિચિત બની શકે છે.

- આ કારણોથી તેમનામાં વાણી, વર્તન, રહેણીકરણી,
પસંદગી વગેરે બાબતોમાં સામાજિક પરિવર્તન જોવા
મળે છે.
- ✓ (vi) ઊંચું જીવનધોરણ :
- શહેરીકરણને લીધે લોકોની આવકમાં વધારો થાય છે,
તેમજ તેઓને અત્યંત આધુનિક માળખાકીય સેવાઓનો
લાભ પણ મળે છે.

➤ પરિણામે શહેરોના લોકોનું જીવનધોરણ ઊંચું જોવા મળે છે.

2. શહેરીકરણની નકારાત્મક અસરો :

➤ શહેરીકરણને પરિણામે સર્જતી સમસ્યાઓ શહેરીકરણની નકારાત્મક અસરો કહેવાય છે. આવી નકારાત્મક અસરો નીચે મુજબ છે:

- ✓ (i) આર્થિક અસમાનતા સર્જાય છે :
 - શહેરોમાં ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવેલ બૌદ્ધિક વર્ગ અને સાહસિક નિયોજકો હોય છે. જેથી તેઓ ધંધા, વ્યવસાયના માલિકો હોય છે, જેમની આવક ઘણી ઊંચી હોય છે. જ્યારે ગામડાંમાંથી સ્થળાંતર કરી શહેરમાં આવેલા મોટા ભાગના લોકો અભણા, ગરીબ અને શ્રમિક વર્ગના હોય છે.

- જેમને મજૂરી સિવાય કોઈ કૌશલ્યવર્ધક કામ મળતું નથી. જેથી તેમની આવક ઘણી ઓછી હોય છે. આમ, શહેરીકરણ આર્થિક અસમાનતા સર્જે છે.
- ✓ (ii) સામાજિક અસમાનતા સર્જીય છે:
- શહેરોમાં રહેતી વસ્તી ધનિક, શિક્ષિત અને આધુનિક વિચારસરણી ધરાવે છે, જ્યારે ગામડામાંથી સ્થળાંતર કરી શહેરમાં આવેલી વસ્તી ગરીબ, ઝૂઢિયુસ્ત અને કુંઠિત વિચારસરણી ધરાવતા હોય છે.

- આમ, શહેરીકરણને લીધે સામાજિક અસમાનતા સર્જય છે.
- ✓ (iii) ગંડા વસવાટોનો પ્રશ્ન :
- ગામડાંમાંથી સ્થળાંતર કરીને શહેરમાં આવતી વસ્તીનો મજૂરવર્ગ ગરીબાઈને કારણે પાકાં મકાનોમાં રહેવા માટે અશક્તિમાન છે.

- તેઓને ન છુટકે ફરજિયાતપણે ફરના વિસ્તારોમાં ગંદા અને ઝૂંપડપદ્ધીવાળા વસવાટોમાં રહેવું પડે છે. આમ,
શહેરીકરણને પરિણામે ગંદા વસવાટોનો પ્રશ્ન ઊભો થાય
છે.
- ✓ (iv) કાયદો-વ્યવસ્થાના પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે :
- અનિયંત્રિત શહેરીકરણને લીધે શહેરોમાં વસ્તીનું પ્રમાણ
ખૂબ જ ઊંચું જોવા મળે છે.

- જેથી પૂરતી રોજગારી ન મળતાં આવકનું પ્રમાણ નીચું રહે છે. પરિણામે ચોરી, લૂંટફાટ, જુગાર જેવી ઘટનાઓ શહેરમાં રોજિંદી બને છે. વધતી વસ્તીને કારણે વાહનોની સંખ્યા સતત વધતાં ટ્રાફિકની તથા પ્રદૂષણની સમસ્યા સર્જાય છે.
- આ બાબતોનું નિયમન કરવા કાયદો- વ્યવસ્થા અપૂરતાં સાબિત થતાં પરિસ્થિતિ કથળતી જોવા મળે છે.

✓ (v) આંતરમાળખાકીય સુવિધાઓનો પ્રશ્ન સર્જીય છે :

➤ શહેરીકરણને પરિણામે સ્થાનિક વહીવટી તંત્ર કે સરકાર પરિવહન, આરોગ્ય, શિક્ષણ, વીજળી, પીવાનું શુદ્ધ પાણી, સ્વચ્છતા, રસ્તાઓ જેવી આંતરમાળખાકીય સુવિધાઓ પૂરતા પ્રમાણમાં પૂરી પાડવામાં નિષ્ણળ રહે છે.

✓ (vi) પર્યાવરણમાં પ્રદૂષણ વધે છે :

➤ શહેરીકરણ એ ઔદ્યોગિકરણનું પ્રદૂષણ પરિણામ છે.

- તથી શહેરોમાં અનેકવિધ ઉયોગો શરૂ થાય છે.
- પરિણામે પર્યાવરણમાં હવા, ઘોંઘાટ વગેરે જેવાં
પ્રદૂષણો વધતાં જાય છે. વળી શહેરોની વધતી
વસ્તીનો કેટલોક ભાગ ગરીબીને કારણે ન છુટકે
ગંદા અને ઝૂંપડપણી વિસ્તારોમાં રહે છે.

➤ જ્યાં ગંદકીની ગંલીર સમસ્યા જોવા મળે છે.
પરિણામે ગરીબ વસ્તી ચામડી અને શાસના
રોગોથી પિડાતી જોવા મળે છે. આમ, શહેરીકરણને
પરિણામે પર્યાવરણના પ્રદૂષણના પ્રશ્નો ઉભા થાય
છે.

(5) ભારતમાં શિક્ષણની સ્થિતિ વિશે સવિસ્તર સમજાવો.

- શિક્ષણ એ શૈખવા કે શૈખવવાની એક પ્રક્રિયા છે. કોઈ પણ દેશમાં શિક્ષણ તેના આર્થિક વિકાસને અસર કરતું સૌથી મહત્વનું પરિબળ છે.
- ભારતમાં શિક્ષણની સ્થિતિ :
- ભારતમાં શિક્ષણની સુવિધા સરકાર તેમજ ખાનગી ક્ષેત્ર દ્વારા પૂરી પાડવામાં આવે છે.

□ ભારતમાં બાળકની ઉંમરને ધ્યાનમાં લઈ શિક્ષણના
તબક્કાઓ નીચે મુજબ પાડવામાં આવ્યા છે :

- પ્રાથમિક શિક્ષણ : ધોરણ 1 થી 5
- ઉચ્ચ પ્રાથમિક શિક્ષણ : ધોરણ 6થી 8
- માધ્યમિક શિક્ષણ : ધોરણ 9 અને ધોરણ 10
- ઉચ્ચ માધ્યમિક શિક્ષણ : ધોરણ 11 અને ધોરણ 12
- ઉચ્ચ શિક્ષણ : ધોરણ 12 પછી

- ટેકનિકલ શિક્ષણ : ધોરણ 8 પછી આ દ્વારા શિક્ષણ
- ભારતના બંધારણ મુજબ 6થી 14 વર્ષ સુધીનાં બાળકોને પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત ધોરણે મળવું જોઈએ.
- પ્રાથમિક શિક્ષણ મફત અને ફરજિયાત આપવાની જવાબદારી રાજ્યસરકારની છે.

- આયોજનકાળ દરમિયાન ભારતમાં શિશુમંદિરથી શરૂ કરી ઉચ્ચ શિક્ષણ આપતી વિવિધ સંસ્થાઓની સ્થાપના, વિસ્તાર અને વિકાસ થયેલો જોવા મળે છે.
- 2013 – 14માં ભારતમાં પ્રાથમિક શાળાઓની સંખ્યા 1.4 મિલિયન હતી અને તેમાં 7.7 મિલિયન શિક્ષકો હતા.

- ગરીબી અને નિરક્ષરતાને કારણે ભારતમાં શિક્ષણનો જોઈએ તેટલો વિકાસ શથો નથી. નાનાં ગામડાઓમાં 29 % જેટલાં બાળકો પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું કરતાં પહેલાં શાળા છોડી જતાં હોય છે.
- આજે પણ તાલીમ પામેલા શિક્ષકોનું પ્રમાણ ઓછું છે.

- 2013 – 14માં પ્રાથમિક શિક્ષણમાં 46 વિદ્યાર્થીઓએ 1 શિક્ષક અને ઉચ્ચ પ્રાથમિક શિક્ષણમાં 34 વિદ્યાર્થીઓએ 1 શિક્ષકનું પ્રમાણ હતું.
- 2013 – 14માં માધ્યમિક કક્ષાએ 69 % વિદ્યાર્થીઓ અને ઉચ્ચતર શિક્ષણમાં 25 % વિદ્યાર્થીઓ જ નોંધાયેલા હતા.

- ભારતમાં સાક્ષરતાનું પ્રમાણ જે 1981માં 43.57 % હતું તે વધીને 2011માં 74.04 % થયું છે.
- ગુજરાતમાં રાજ્યસરકારના શાળા પ્રવેશોત્સવ અને ગુણોત્સવ કાર્યક્રમો દ્વારા પ્રાથમિક શિક્ષણને પ્રોત્સાહન આપવામાં આવે છે. જ્યારે સર્વશિક્ષા અભિયાન અને શિક્ષણ અધિકારનો ફાયદો (RTE) દ્વારા પ્રાથમિક શિક્ષણનો વ્યાપ વધારવાના પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે.

➤ ગુજરાતમાં 2013 – 14માં પ્રાથમિક શિક્ષણમાં
નોંધાવેલાં બાળકો 93 % હતાં. ગુજરાતમાં
1981માં સાક્ષરતાનું પ્રમાણ 44.92% હતું, જે
વધીને 2011માં 79.31 % થયું હતું.

Thanks

For watching